

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ

Μὲ τὸ σουλτανικὸν φερμάνιον τοῦ 1870 ιδρύθη ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας αὐτόνομος Βουλγαρικὴ Ἐκκλησία μὲ καθεστὼς Ἐξαρχίας, καὶ μὲ ἑξαρχον ἐδρεύοντα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἔκτοτε γνωστὴ ὡς Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία ιδρύθη παρὰ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, χάρις εἰς τὴν πίεσιν τῆς Ρωσικῆς τότε Αὐτοκρατορίας, ἣ ὁποία ἡσκήθη διὰ τοῦ πρεσβευτοῦ αὐτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν κόμητος Ἰγνάτιεφ. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον εἶχεν ἀρνηθῆ τὴν συγκατάθεσίν του, διότι κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας διὰ τὰ ιδρυθῆ αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία (ὁρθόδοξος) θὰ ἔπρεπεν αὕτη ἢ νὰ εἶναι ἀποστολική, δηλ. νὰ εἶχε θεμελιωθῇ ὑπὸ ἀποστόλου τινός, πού εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἦτο ἀνεπίκαιρος, ἢ νὰ ἀφορᾷ εἰς χώραν ἣ ὁποία ἀπετέλει ἡδη κράτος ἀνεξάρτητον πού καὶ αὐτὸ ἦτο ἀλυσιτελές, διότι τότε ἡ Βουλγαρία δὲν ἦτο εἰ μὴ μία ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀνεξάρτητον κράτος θὰ γίνῃ μετὰ τριάκοντα ὀκτὼ ἔτη (τὸ 1908).

Οἱ Βούλγαροι ἤδη ἀπὸ τοῦ 1830 εἶχον ἀρχίσει νὰ θέτουν θέμα ἐκκλησιαστικῆς αὐτονομίας, τὴν ὁποίαν τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, διὰ τοὺς ἐκτεθέντας ἡδη λόγους, δὲν ἐδέχετο νὰ παραχωρήσῃ, χωρὶς αὐτὸ νὰ τὸ ἐμποδίσῃ εἰς τὸ νὰ δεχθῇ νὰ συζητήσῃ κατ' ἐξάίρεσιν ὠρισμένας θρησκευτικοῦ περιεχομένου παραχωρήσεις. Ἀλλωστε τὸ προηγουμένον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἣ ὁποία εἶχεν ἀνακηρυχθῇ αὐτοκέφαλος αὐτογνωμόνως καὶ ἔναντι τῆς ὁποίας τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον δὲν εἶχε λάβει μέτρα ἄλλα πλὴν τῆς ἀπλῆς διακοπῆς τῆς μετ' αὐτῆς κοινωνίας, ἐπηρέαζε τὴν σχετικὴν στάσιν αὐτοῦ.

Ἡ διὰ σουλτανικοῦ φερμάνιου, δηλ. ἢ οὐχὶ διὰ τῆς κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς ὁδοῦ, ἱδρύσις τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, εἶχεν ὡς συνέπειαν αὕτη νὰ κηρυχθῇ σχισματικὴ δι' ἀποφάσεως Πανορθόδοξον Συνόδον, ἣ ὁποία συνεκλήθη ἐκτάκτως ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Φαναρίου. Σημειῶ διὰ τὴν ἱστορίαν ὅτι ἐκ τῆς συνόδου ταύτης ἀπουσίασεν ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία καὶ ἐκ τῶν ὑπολοίπων τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων ἀπεχώρησε πρὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἀποφάσεως, διότι ἡπειλήθη ὑπὸ τῶν Ρώσων ὅτι θὰ δημεύσουν τὰ εἰς Ρωσίαν μετόχια τοῦ Παναγίου Τάφου.

Ἐκτοτε οἱ Ὁρθόδοξοι χριστιανοὶ τῆς Μακεδονίας ἐχωρίσθησαν ἐκ τῶν πραγμάτων εἰς Πατριαρχικοὺς καὶ Ἐξαρχικούς, ἡ διάκρισις δὲ αὕτη εἶχε καὶ ἐθνολογικὴν σημασίαν, διότι οἱ πρῶτοι, αὐτοὶ ποὺ παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἐξεδήλωσαν τοιοῦτοτρόπως τὴν θέλησίν των νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι Ἕλληνες ἀνεξαρτήτως γλωσσικοῦ των ιδιώματος. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς Μοναστηρίου ὑπέβαλον τὸ 1903 πρὸς τὴν γαλλικὴν Κυβέρνησιν, εἰς τὸ ὁποῖον τονίζουσιν παρὰ τὴν ἐπὶ ἔτη ποικίλην δραστηριότητα τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, ὅτι «λαλοῦμεν ἑλληνιστί, βλαχιστί, ἄλβανιστί, βουλγαριστί, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον ἐσμὲν ἅπαντες Ἕλληνες καὶ οὐδενὶ ἐπιτρέπομεν νὰ ἀμφισβητῇ πρὸς ἡμᾶς τοῦτο». Οἱ δεῦτεροι, οἱ ὁποῖοι ἀπεσκίρτησαν ἐξ αὐτοῦ καὶ προσεχώρησαν εἰς τὴν Ἐξαρχίαν, ὑπεγράμμισαν διὰ τῆς πράξεώς των ταύτης τὸ γεγονός ὅτι εἶναι Βούλγαροι. Διὰ τῆς ιδρύσεως τῆς Ἐξαρχίας οἱ Βούλγαροι ἠθέλησαν νὰ προβάλουν καὶ πραγματώσουν οὐχὶ μόνον τὰς ἐκκλησιαστικάς, ἀλλὰ καὶ κυρίως, τὰς ἐθνικάς των διεκδικήσεις. Τὸ σύνθημα, τὸ ὁποῖον εἶχε ριφθῇ σχετικῶς ἦτο «πρῶτον ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ὕστερον ἡ ἐθνικὴ ἀποκατάστασις». Τοῦτο ἐσήμαινεν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀποκατάστασις προσδιωρίσθη ὡς τὸ προοίμιον τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, δι' αὐτὸ καὶ ὁ Γάλλος Προξένος *Gustave Laffon*, τὸν ὁποῖον ὁ *Michel Paillarès* (*L'imbroglie macedonien, Paris 1906*, σελ. 405) ἀποκαλεῖ ἓνα ἐκ τῶν Γάλλων Προξένων τῶν πλέον ἐνημερωμένων ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς Ἀνατολῆς, ἐχαρκτήρισεν ἐθέως τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν, εἰς τὴν πρὸς τὸν τότε Πρωθυπουργὸν καὶ ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας *Freysinet* ἐκθεσίν του, ὡς προῖον πολιτικῆς καὶ ἐθνοφυλετικῆς δραστηριότητος.

Τὸ μνημονευθὲν σουλτανικὸν φερμάνιον καθώρισεν εἰς τὸ ἄρθρον 10 αὐτοῦ, ὡς χῶρον δικαιοδοσίας τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, τὸ βιλαέτιον τοῦ Δουνάβεως, δηλ. τὸν χῶρον, ὁ ὁποῖος ἐκτείνεται μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἴμου (ἐξαιρέσει εἴκοσι χωρίων εἰς τὴν περιοχὴν Βάρνης), μὲ ἐπέκτασιν εἰς τὴν πόλιν τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Σλίμνου (πλὴν ἑνδεκα χωρίων), ὡς καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Σωζοπόλεως καὶ Στετημάχου (πλὴν ὀκτὼ χωρίων) καὶ περαιτέρω εἰς τὴν περιοχὴν Νίσσας, Πιρότ, Κιουστεντέλ, Σαμακόβον καὶ Βελεσσών. Ἐκ τοῦ ἁρθρου τούτου προκύπτει ὅτι ὁ σουλτάνος καὶ εἰς αὐτὴν τὴν εὐρύτεραν περιοχὴν τοῦ βιλαετίου τοῦ Δουνάβεως ἐξήρесе ὠρισμένα χωρία, ὡς καθαρῶς ἑλληνικά, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ὑπήγαγεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας τὴν Μακεδονίαν, πλὴν τῆς ἐπαρχίας Βελεσσών, ἡ ὁποία περιλαμβάνετο μὲν εἰς τὰ μακεδονικὰ βιλαέτια οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἱστορικὴν Μακεδονίαν. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προσεχθῇ εἶναι ὅτι τὸ ἄρθρον αὐτὸ ὥριζεν ἐπὶ πλέον ὅτι «ἐὰν οἱ κάτοικοι οἰωνόηποτε

ἄλλων χριστιανικῶν περιοχῶν, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευομένων, ἐπιθυμήσουν εἰς τὸ σύνολόν των ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τὰ δύο τρίτα τοῦ συνόλου των, νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας καὶ αἱ ἐν συνεχείᾳ διενεργηθησόμενα ἔρευνα ὑποδείξουν τοῦτο ὡς ἀληθές, τότε ἡ ἐπιθυμία των αὕτη θὰ ἱκανοποιηθῇ».

Οἱ Βούλγαροι ἔκτοτε, χρησιμοποιοῦντες τὴν Ἐξαρχίαν, ὡς δύναμιν κρούσεως, ἐπεδόθησαν εἰς τὴν διὰ παντὸς μέσου διείσδυσιν εἰς τὸν χώρον, πρὸς νότον τῶν ὁρίων τῆς Ἐξαρχίας μὲ σκοπὸν τὴν ἄλωσιν τῶν ὀρθοδόξων ἐνοριῶν, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν πισταὶ εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, κατὰ τρόπον ὥστε διὰ τῆς ἀλώσεως αὗται νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὴν Ἐξαρχίαν, ἡ ὁποία τοιοντοτρόπως θὰ διηύρυνε τὰ ὅριά της ἀπεριορίστως ἐπεκτεινομένη μέχρι ἐκεῖ ὅπου, κατὰ τὴν γνώμην της, ὑπῆρχον Βούλγαροι. Κύριος στόχος ὑπῆρξαν οἱ Σλανόφωνοι κάτοικοι τῆς Μακεδονίας, τοὺς ὁποίους ἀνέκαθεν οἱ Βούλγαροι ἐθεώρουν Βουλγάρους. Ὁ Γραμματεὺς τῆς βουλγαρικῆς ἐμπορικῆς ἀντιπροσωπείας Θεσσαλονίκης Μαρκῶφ ἐδήλωσεν εἰς τὸν ἀφηγούμενον ταῦτα Μ. Paillarès (ἐνθ. ἄν., σελ. 67) «Αὐ' ἡμᾶς ὅλοι ὅσοι ὁμιλοῦν βουλγαρικά, εἴτε εἶναι ἑξαρχικοί, πατριαρχικοί, καθολικοί, εἴτε διαμαρτυρόμενοι εἶναι δικοί μας».

Αὐτὴ ἡ προσπάθεια ὀρμητικῆς εἰσόδου τῶν Βουλγάρων διὰ τῆς Ἐξαρχίας εἰς τὰ μὴ ὑπαχθέντα εἰς αὐτὴν ἐδάφη τῆς Μακεδονίας προεκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν ἐκείνων τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων της, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν στερεῶς συνδεδεμένοι μὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ δι' αὐτοῦ μὲ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον πρέπει νὰ κατέπληξεν ἴσως τοὺς Βουλγάρους ἦτο ἡ ἀντίδρασις τῶν Σλανόφωνων κατοίκων τῆς Μακεδονίας, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ δυναμικωτέρα πάσης ἄλλης εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῆς Βουλγαρίας διὰ τῆς Ἐξαρχίας.

Τοιοντοτρόπως ἤρχισεν ὁ ἀποκληθεὶς Μακεδονικὸς Ἀγών. Αὐτὸς δὲν ὑπῆρξεν εἰ μὴ ἡ ἄμυνα τοῦ πολυγλώττου Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς προσπάθειας, εἰρηρικῆς κατ' ἀρχήν, βιαίας δὲ καὶ μὲ θλιβερὰ στοιχεῖα ἀκρότητος εὐθὺς ἐν συνεχείᾳ, πρὸς ἐκκλησιαστικὴν καὶ ἐν ταυτῷ ἐθνικὴν ἀλλοτριώσιν αὐτοῦ.

Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγών ἤρχισεν, ὡς ἐκ τούτου, τὴν ἐπομένην τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος καὶ διήρκεσεν ἕως τὸ 1908, ἥτοι ἑτη τριάκοντα ὀκτώ. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμός, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Ἀγῶνος, ὑπέστη πολλὰς θυσίας εἰς ἀνθρώπους καὶ περιουσιακὰ στοιχεῖα. Μνημονεύω, ὡς δεῖγμα τῆς καταστάσεως αὐτῆς, ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἐντύπου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου «Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» τῆς 14ης Ἰανουαρίου 1910, κατὰ τὸ ὅποιον «τριακόσιοι περίπου ὀρθόδοξοι ναοὶ καὶ πάμπολλα σχολεῖα ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Θράκῃ

διαμφισβητοῦνται ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος... τῇ ἐνόχῳ δὲ ἀνοχῇ ἐνίων κατὰ τόπους κυβερνητικῶν ἀρχῶν τινὲς μὲν τῶν ἐν λόγῳ ἐκκλησιῶν διηρπάγησαν τινὲς δὲ εὐρίσκονται κεκλεισμένα». Σημειῶ δὲ ὅτι 1200 πρόκριτοι, ἱερεῖς, διδάσκαλοι, ὑπάλληλοι κλπ. ἀπωλέσθησαν.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς κατώρθωσε μὲ θαυμαστὴν καρτερίαν καὶ μὲ ἐξαίρετον πατριωτισμὸν οὐχὶ μόνον νὰ διατηρήσῃ εἰς γενικὰς γραμμὰς τὰς θέσεις του, ἀλλὰ καὶ νὰ λάβῃ ἐπιθετικὰ μέτρα. Ἐκ τῶν κόλπων του προῆλθον οἱ μεγάλοι μακεδονομάχοι Κώττας εἰς τὰ Κορέστεια καὶ Γκόνος εἰς τὸν βάλτον τῶν Γιαννιτσῶν, ὡς ἐπίσης οἱ Νταλίπης ἀπὸ τὸν Γαῦρον Καστορίας, Κόρου ἀπὸ τὸ Ἀνταρτικόν, Παῦλος ἀπὸ τὸ Κρατερόν, Δούκας καὶ Μητρούσης ἀπὸ τὴν περιοχὴν Σερρών, Σιωνίδης ἀπὸ τὴν Μπογδάντσαν Γευγελῆς, Σῖμος ἀπὸ τὰ Ἀλωνα Φλωρίνης, Χολέρης ἀπὸ τὴν Βεύην, Βαγγέλης ἀπὸ τὴν Ἀσπρόγειαν, Τσίτσιος ἀπὸ τὸ Μορρίχοβον, Νικοτσάρας καὶ Μπουφίδης ἀπὸ τὸ Κολέσινον Στρωμνίτης, Σπανὸς ἀπὸ τὸ Ἀργος Ὁρεστικόν, διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς αὐτούς.

Δὲν ἀνταποκρίνεται λοιπὸν εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ εὐστοχος ἢ καὶ ἐπισήμως διατυπωμένη ἄποψις ὅτι ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν ἤρχισε τὸ 1904, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν εἰς τὴν Μακεδονίαν οἱ πρῶτοι ἐθελονταὶ ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Ἡ παρατήρησις ὅτι τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ 1904 καὶ 1908 ἀποτελεῖ τὴν ἔνοπλον φάσιν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος οὐδὲν πράγματι προσθέτει, διότι προϋποθέτει ὅτι τὸ προηγούμενον χρονικὸν διάστημα ἀπετέλει εἰρηρικὴν φάσιν καὶ συνεπῶς δὲν ἦτο Ἀγὼν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς βιαίας ἀντιπαραθέσεως. Σημειωτέον ὅτι οἱ μνημονευθέντες μακεδονομάχοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν γηγενεῖς, καὶ δὴ κατὰ τὸ πλεῖστον Σλανόφωνοι, δὲν ἐνεφανίσθησαν τὸ 1904, εὐτυχῶς ἄλλωστε, διότι ἄνευ τῆς προηγούμενης ἐμφανίσεως αὐτῶν θὰ ἦτο ἴσως ἀργὰ διὰ νὰ σωθῇ ἡ κατάστασις τὸ 1904. Διότι οὐχὶ μόνον συνεκράτησαν τοὺς κομιτατζήδες, ἐξασφαλίζοντες συγχρόνως εἰς τοὺς Πατριαρχικοὺς ἀσφάλειαν καὶ ὑψηλὸν ἠθικόν, ἀλλὰ καὶ συνειργάσθησαν ἐν συνεχείᾳ μὲ τοὺς ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἐλθόντας πρὸς βοήθειάν των διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐθελοντικῆς ἀποστολῆς των, ἢ ὅποια ἄλλωστε ἦτο κοινὴ ἀποστολή. Ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι οἱ Σκοπεϊανοὶ σήμερον, εἰς τὰ πλαίσια τῆς θεωρίας των ὅτι ὑπῆρχε «Μακεδονικὸς λαὸς» ἐνιαῖος μὲ λαμπρὰν ἱστορίαν, ὁ ὁποῖος διεμελίσθη τὸ 1913 ὑπὸ τῶν τριῶν (τότε) ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων, Ἑλλάδος (κυρίως), Σερβίας καὶ Βουλγαρίας, ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς καλούμενος «Μακεδονικὸς Ἀγὼν» δὲν ἦτο εἰμὴ εἰσαγόμενος, δηλ. ὅτι δὲν τὸν διεξήγαγεν ὁ «μακεδονικὸς» λαός, ἀφοῦ αὐτὸς δὲν ἦτο ἐλληνικός, ἀλλ' οἱ ἐκ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοί, οἱ ὁποῖοι ἠγωνίσθησαν διὰ νὰ προσαρτήσουν τὴν

Μακεδονίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς τῶν Σκοπειανῶν, ὁ ὁποῖος φυσικά, ἐν ὄψει τῶν ἤδη λεχθέντων, εἶναι τελείως ἀνυπόστατος, ἀντανακλᾷ ἐν τοῖτοις τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν ἤρχισε τὸ 1904, ἔτος τὸ ὁποῖον, ὡς ἤδη ἐλέγχθη, συμπίπτει μὲ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτικῶν. Θὰ πρέπει νὰ εἴμεθα προσεκτικοὶ καὶ νὰ μὴ δίδωμεν ἐπιχειρήματα τοιοῦτου εἶδους εἰς τοὺς Σκοπειανούς, ἀγνοοῦντες συγχρόνως τοὺς Μακεδόνας, οἱ ὁποῖοι, χωρὶς βοήθειαν ἐπὶ τριάκοντα τέσσερα ὅλα ἔτη, δηλ. ἀπὸ τὸ 1870 ἕως τὸ 1904, ἀντεμετώπισαν τὸν βουλγαρικὸν κίνδυνον μὲ προσωπικὰς θυσίας καὶ μὲ περιουσιακὰς καταστροφάς. Διότι, πράγματι, Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς ὑπῆρχε καὶ μάλιστα ἀκμαῖος καὶ δημιουργικὸς, τὸν ὁποῖον δὲν κατώρθωσαν νὰ κάμψουν τὰ ἔνοπλα σώματα τῶν βουλγάρων κομιτατζήδων. Περὶ αὐτοῦ ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθῇ ὁ οὐχὶ καὶ τόσον φιλέλλην, ἀργότερον δὲ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Παρισίῳ, Victor Bérard, ὁ ὁποῖος (*La Turquie et l'Hellénisme contemporain*, Paris 1896, σελ. 189) ἔγραψεν ὅτι «κατ' αὐτοὺς τούτους τοὺς Βουλγάρους, τὸ 1867, τὸ πᾶν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἦτο ἑλληνικόν». Ὁ αὐτὸς (αὐτ. σελ. 229) ἔγραψεν ὅτι ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς, πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς βουλγαρικῆς ἀπειλῆς (οἱ Βούλγαροι κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, δηλ. μεταξὺ 1878 καὶ 1888, ἐδαπάνησαν πλεόν τοῦ ἑνὸς δισεκατομμυρίου χρυσῶν φράγκων διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν των, ὡς διεπίστωσεν ὁ Γάλλος δημοσιολόγος Victor Kuhne (*Les Bulgares peints par eux mêmes*) εἰς προσπάθειαν, τὴν ὁποίαν ἐξαρακτήρησε γιγαντιαίαν (*gigantesque*), διότι μεταξὺ 1877 καὶ 1887 πράγματι ὑπῆρξε γιγαντιαία, ἐτριπλασίασε τὸν ἀριθμὸν τῶν Σχολείων (ἀπὸ 102 τὰ ἀνεβίβασεν εἰς 333) καὶ τῶν μαθητῶν (ἀπὸ 4639 τοὺς ἀνεβίβασεν εἰς 18451). Μόνη ἡ ἑλληνικὴ ὀρθόδοξος κοινότης Μοναστηρίου ἐδαπάνη 5.000 χρυσᾶς λίρας, ποσὸν κολοσσαῖον διὰ τὴν ἐποχὴν, διὰ τὰ σχολεῖα τῆς, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν τυχαῖα. Γυμνάσιον πλήρες, τοῦ ὁποῖου τὸ ἀπολυτήριον ἀνεγνωρίζετο ἀπὸ τὰ Πανεπιστήμια τῆς Δύσεως, Ἀστικὴ Σχολή, Θεολογικὴ Σχολή, παρθεναγωγεῖον, ἀρρεναγωγεῖον, νηπιαγωγεῖον κλπ. (βλ. ἐμὸν πανηγυρικόν. Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πελαγονίας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, Θεσσαλονίκη, IMXA 1959, σελ. 9 (καὶ ὑποσημειώσεις), Πρόλογος Στίλπωνος Κυριακίδου καὶ γερμανικὴ μετάφρασις, *Der Beitrag des Griechentums von Pelagonien zur Geschichte des Neueren Griechenland*, IMXA 1963). Ὁ Ἰ. Καλοστώτης, Πελοποννήσιος γυμνασιάρχης Σεραῶν, περιγράφων (εἰς ἔργον του περὶ Μακεδονίας ὑπὸ τὸν τίτλον «Μακεδονία, ἥτοι μελέτη οἰκονομολογικῆ, γεωγραφικῆ, ἱστορικῆ καὶ ἐθνολογικῆ», Ἀθῆναι 1886, σελ. 27), τὴν κατάστασιν τῆς σχολικῆς παιδείας εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων ὅτι «ἡ φιλομουσία... οὕτως ἀκμαία διατελεῖ, ὥστε ἡ ἐντεῦθεν ἀκτινοβολὴ ἀμυλλᾷται πρὸς τὴν ἀγῆρω καὶ ἀθάνατον αἴγλην τῶν καλλίστων ἐποχῶν τῆς Μακεδονίας... Ὁ ἐπισκεπτόμενος τὴν

Μακεδονίαν ξένος αισθάνεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν χώραν, ἣν ὤκησαν αἱ Μοῦσαι καὶ ἐλάμπρυνεν ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους. Γυμνάσια πλήρη, διδασκαλεῖα, ἱερατικά, σχολία, παρθεναγωγεῖα τέλεια, ἡμιγυμνάσια, ἑλληνικά, σχολεῖα, δημοτικά, νηπιαγωγεῖα, γραμματοδιδασκαλεῖα διαχέουσι τ' ἀγλαὰ νάματα τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῶν μεγαλοπόλεων μέχρι τῶν ἐλαχίστων κωμῶν.» Καὶ ἐπάγεται: «Ὁὐδεμία ἐπαρχία μὴ ἐλευθέρᾳ ἔχει τὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας» (εἰς αὐτὸν ἐστηρίχθη ὁ V. Bérard, ἀφοῦ προηγουμένως διεπίστωσε τὴν ἀλήθειαν τῶν στοιχείων του, διὰ τὰ ὑμνήσῃ πράγματι τὴν γιγαντιαίαν προσπάθειαν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς πρὸς τὴν παιδείαν. Ἀλλωστε καὶ σύγχρονος Ἀγγλος ἱστορικὸς ὁ Douglas Dakin (*The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 116), θὰ γράψῃ ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὠφείλετο καὶ εἰς τὰ ἀνθρώπια σχολεῖα του.

Οἱ Βούλγαροι εἶχον ὡς στόχον των, κυρίως, τοὺς Σλανοφώνους (τότε βουλγαροφώνους) τῆς Μακεδονίας, οἱ ὅποιοι, εἰς πείσμα αὐτῶν καὶ δὴ κατὰ μεγάλην πλειοψηφίαν εὐρέθησαν νὰ εἶναι τόσον ἐλληνικῆς συνειδήσεως ὥστε ἰδίᾳ αὐτῶν πρωτοβουλία νὰ ἀποτελέσουν τὸ ἔνοπλον τμήμα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Ρῶσος Golubinskii ἤδη τὸ 1871 ἔγραφεν ὅτι «Οἱ δῆθεν αὐτοὶ Ἕλληνες ἔτρεφον ἐναντίον παντὸς ὅ,τι ἦτο βουλγαρικὸν ἢ σλαβικὸν μῖσος πλέον ἀδυσώπητον καὶ περιφρόνησιν πλέον ἔντονον ἀπ' ὅσῃν ἔτρεφον κατ' αὐτοῦ οἱ πραγματικοὶ Ἕλληνες». (Σύντομος ἱστορία τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Βουλγαρίας, Σερβίας καὶ Ρουμανίας ἢ Μολδοβλαχίας, Μόσχα, 1871, σελ. 176 ἐπ., 193· εἰς τὴν ρωσικὴν *Kratkin ot serk istorii pravoslavnix tserkven Bolgarskon, serbskon i Rominskon ili Moldo-Valachkon*). Ἐξ ἄλλου ὁ ἀξιωματοῦχος τοῦ ἰταλικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν Giovanni Amadori-Virgilj εἰς βιβλίον του, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη τὸ 1980 ὡς ὑπ' ἀρ. 1 εἰς τὴν σειρὰν τῆς βιβλιοθήκης περὶ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὑπὸ τὸν τίτλον *La questione Rumeliota (Makedonia, vecchia, Serbia, Albania, Epito et la politica italiana)*, ἔγραφεν ὅτι «Οἱ σλανοφῶνοι Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας ἐκφράζουν μὲ τὴν ἀφοσίωσίν των εἰς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις, εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ εἰς πατριωτικά αἰσθήματά των, τὴν σθεναρὰν βούλησίν των νὰ εἶναι Ἕλληνες» (βλ. μελέτην μου «Ἀπάντησις εἰς ἐπιστολὴν ἐπὶ τοῦ μακεδονικοῦ» ἐν Νέα Ἑστία ΡΑΒ' τ. Ἀφιέρωμα στὴ Μακεδονία, Χριστούγεννα 1992, σελ. 206-208, ἀρ. 13). Ἄς ἴδωμεν ὁμως τὴν ἀποψιν τῶν Ὁθωμανῶν τῆς ἐποχῆς: Ὁ Γάλλος Michel Paillarès (*L'imbroglie Macedonien*, ἐνθ. ἀν., σελ. 50, 51) παραθέτει συνέντευξιν, τὴν ὁποίαν τοῦ παρεχώρησεν ὁ τότε Γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν μακεδονικῶν βίλαετιῶν Μοναστηρίου καὶ Θεσσαλονίκης Χιλμὴ Πασᾶς, ἡ ὁποία ἔχει εἰς τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ὡς ἐξῆς: Paillarès: Ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ βουλγαρόφῶνοι ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι πράγματι Ἕλληνες;

Χιλμῇ Πασᾶς: Ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι Ἕλληνες ὅταν δὲν ἀσκοῦνται εἰς βάρος τῶν πιέσεις βίαιαι.

Paillarès: Καὶ ἡ γνώμη σας, Ἐξοχώτατε, ποία εἶναι;

Χιλμῇ Πασᾶς: Ἡ γνώμη μου καὶ ἡ γνώμη τῆς Κυβερνήσεώς μου εἶναι ὅτι αὐτοὶ εἶναι Ἕλληνες. Κατατάσσομεν τοὺς ὑπηκόους μας ἀναλόγως τοῦ σχολείου καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ὁποίαν συχράζουν. Οἱ κομιτατζήδες, μὴ δυνάμενοι νὰ πείσουν διὰ τῆς εἰρηνικῆς προπαγάνδας, δὲν διστάζουν νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ χεῖριστα μέσα. Καταφεύγουν εἰς τὴν μάχαιραν, τὸ περιστροφον καὶ τὸ τσεκούρι.

Τὰ περὶ τῆς ἑλληνικότητος τῶν (τότε) βουλγαροφώνων εἶναι πολλὰ (καὶ γεγραμμένα καὶ πιστοποιημένα εἰς τὴν προᾶξιν) καὶ θὰ ἦτο ματαιοπονία νὰ ἀναφερθοῦν ὅλα. Ἀρκεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Βούλγαροι τοὺς ἀπεκάλεσαν «γκραικομὰν» (ἐλληνομανεῖς) καὶ ἔρριψαν τὸ σύνθημα «θάνατος εἰς τοὺς γραικομάνους». Δυνατὸν νὰ διερωτηθῇ τις πῶς εὐρέθησαν αὐτοὶ νὰ ὀμιλοῦν τὸ σλαβόφωνον ἰδίωμα (τὸ ὅποιον κατὰ βάσιν εἶναι μῖγμα λέξεων σλαβικῶν, ἑλληνικῶν, τουρκικῶν κλπ.). Τὸ θέμα δὲν εἶναι τοῦ παρόντος λόγῳ καὶ ὕλης καὶ χρόνου. Θὰ σᾶς ἀναφέρω ἀπλῶς καὶ δὴ χαρακτηριστικῶς καὶ πάλιν τὸν Βίκτωρα Βεγάрд (ἐνθ. ἀν., σελ. 125), ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ὅτι κατὰ τὸ εἰς Μακεδονίαν ταξειδιὸν του τὸ 1892 συνήντησεν εἰς τὴν περιοχὴν Ἀχρίδος βουλγαρόφωνον, ὁ ὁποῖος εἰς σχετικὴν πρὸς τὴν γλῶσσαν του ἐρώτησιν, τοῦ ἀπήντησεν: «οἱ πατέρες μας ἦσαν Ἕλληνες καὶ οὐδεὶς ὠμίλει περὶ βουλγάρων» (βλ. σχετικῶς *Andriotis, The federative Republic of Skopje and its Language, Thessaloniki 1991*). Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἀχρίς, κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν πρῶτον ὑπουργὸν Παιδείας τοῦ βουλγαρικοῦ πριγγιπάτου, Τσέχον καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης *Constantin jireček* (*Die Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, 211*), ἦτο ἤδη ἀπὸ τοῦ IB' αἰῶνος τὸ προπύργιον τοῦ ἑλληνισμοῦ (καὶ ἑλληνόφωνος).

Τὸ 1828, ἡ Ρωσία, κατόπιν νικηφόρου πολέμου, ἐπέβαλεν εἰς τὴν ἡττηθεῖσαν Τουρκίαν διὰ τῆς συνθήκης τῆς Ἀνδριανουπόλεως τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, διὰ τὴν ὁποίαν ἄλλωστε εἶχε μετᾶσχει εἰς τὴν καταναυμαχίαν τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου εἰς τὸ Ναυαρίνον ἐν ἔτος προηγουμένως τὸ 1827. Τὸ σχετικὸν ἄρθρ. 10 τῆς συνθήκης ταύτης ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ τοῦ τότε γηραιοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Μεγάλης Βρετανίας Γλάδστονως ὡς τὸ διεθνὲς συμβόλαιον τῆς πολιτικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους (*Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους (ΣΤ' ἔκδ.), ὑπὸ Π. Καρολίδου, τόμ. ΣΤ' 1932, σελ. 212*).

Πεντήκοντα ἔτη ἀργότερον, τὸ 1878, ἡ Ρωσία, νικήτρια καὶ πάλιν τοῦ νέου πρὸς τοὺς Τούρκους πολέμου, ἐτήρησεν ἐντελῶς διαφορετικὴν στάσιν. Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ πρόσδεσις τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἄρμα τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ ἡ, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ Κωλέτη διακηρυχθεῖσα τὸ 1843

εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν Μεγάλη Ἰδέα, ἀπεμάκρυνεν αὐτὴν ἐξ αὐτῆς. Διότι στόχος τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις, αὐτὴ ἡ ὁποία ἦτο ἤδη καὶ στόχος τῆς Ρωσίας σταθερός. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολή, τὴν ὁποίαν ὁ Τσάρος τῆς Ρωσίας Νικόλαος ἀπέστειλεν εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸ 1915, ὅταν συνεζήτητο ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Δι' αὐτῆς συνεβούλευεν ὡς ἐξάδελφος καὶ ἠπείλει ὡς Τσάρος νὰ μὴ πέμψη στρατὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, διότι θὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸν ρωσικὸν στρατὸν «τῆς Κωνσταντινουπόλεως θεωρουμένης ὡς συνεχίσεως τῆς ρωσικῆς ἱστορίας» (Κ. Παπαρηγοπούλου - Π. Καρολίδου, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔνθ. ἀν., σελ. 193). Κατόπιν τούτου ἡ Ρωσία ἐπεδόθη εἰς ἀναζήτησιν νέου συμμάχου εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Ἡ Βουλγαρία, λησμονημένη ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου, θὰ ἀνασυσταθῇ ἀπὸ τὴν λήθην τῆς ἱστορίας καὶ θὰ γίνῃ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἡ ἐννοουμένη τῆς Ρωσίας, παρὰ τὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ὑστέραν γερμανόφιλον πολιτικὴν της. Τὸ 1878 δὲν θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν ὁρθόδοξον Ἑλλάδα, ἀντιθέτως μάλιστα ὁ Τσάρος θὰ διατάξῃ ρητῶς τὸν ὑπαγορεύσαντα τὴν συνθήκην, περὶ τῆς ὁποίας ἐν συνεχείᾳ, στρατηγὸν Ἰγνάτιεφ νὰ μὴ δοθῇ «μηδεμία σπιθαμὴ γῆς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος» (Κ. Παπαρηγοπούλου - Π. Καρολίδου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔνθ., ἀν., σελ. 350), ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς Μεγάλης Βρετανίας δὲν ἐβοήθησεν αὐτήν, ὅταν συνήντησε δυσχερείας κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον, δι' ἐνεργειῶν εἰς τὰ μετόπισθεν τῆς Τουρκίας. Ἀντιθέτως, θὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν διὰ τῆς συνθήκης, ἡ ὁποία ὑπεγράφη εἰς τὸ ἑλληνικὸν παραθαλάσσιον ἐπὶ τῆς Προποντίδος χωρίον Ἅγιος Στέφανος, τὴν 3ην Μαρτίου 1878, τὴν ἴδρουν κράτους βουλγαρικοῦ ἐκτεινομένου εἰς γενικὰς γραμμὰς μεταξὺ Δουνάβεως πρὸς βορρᾶν Αἰγαίου πελάγους καὶ Ἀλιάκμονος πρὸς νότον καὶ Ἀλβανίας πρὸς Δυσμὰς, πλὴν Θεσσαλονίκης καὶ Χαλκιδικῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ρωσία, ἡ ὁποία ἀποκατέστησε τὴν Βουλγαρίαν ἐκκλησιαστικῶς, ἀποκαθιστᾷ ἤδη αὐτὴν καὶ ἐθνικῶς καὶ μάλιστα εἰς κράτος, τὰ ὅρια τοῦ ὁποίου οἱ Βούλγαροι οὐδέποτε ἐγνώρισαν εἰς τὸ παρελθόν.

Διὰ τοῦ ἄρθρ. 6 τῆς συνθήκης αὐτῆς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐκαλύφθη πολιτικῶς οὐχὶ μόνον ὁ χῶρος τοῦ βιλαετίου τοῦ Δουνάβεως, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη παραχωρηθῇ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, ἀλλὰ καὶ ὁ χῶρος περιῖτον τῶν μνημονευθέντων δύο μακεδονικῶν βιλαετίων, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ καθίσταται περιττὴ ἡ δρᾶσις τῶν βουλγάρων κομιτατζήδων πρὸς προσηλυτισμὸν εἰς τὴν Ἐξαρχίαν τῶν κατοίκων (ὄλων πλέον) τῆς Μακεδονίας. Ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἐμερίμνησε δι' αὐτούς. Εἶχον ὑποστηρίξει παλαιότερον ὅτι τὸ κράτος αὐτό, ἡ «Μεγάλη Βουλγαρία», ὡς ἀπεκλήθη, θὰ εἶχε τότε πληθυσμὸν 4.580.000 κατοίκων, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον 600.000 θὰ ἦσαν Βούλγαροι (ἡ ἀποψὶς μου αὐτή, τὴν ὁποίαν

τὸ πρῶτον ἐξέφρασα εἰς τὸν πανηγυρικὸν μου, Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὡς σύμβολον ἐθνικῆς ὁλοκληρώσεως, *Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης*, 1968, σημ. 4, σελ. 13) προεκάλεσε κριτικὴν καὶ μάλιστα Ἑλληνας καθηγητοῦ εἰς Καναδᾶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπήντησα χωρὶς οὗτος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτήν· βλ. τὴν ὅλην σχετικὴν συζήτησιν εἰς ἐμὸν (ἕτερον) πανηγυρικόν, Ἡ Μεγάλη Ἰδέα, ὡς ἰδέα καὶ πραγματικότης, *Θεσσαλονίκη, ΕΜΣ 1970*, σελ. 21 καὶ (ιδίᾳ) σημ. 1).

Δι' αὐτὸ ἄλλωστε ὁ Ἀγγλος ἱστορικὸς Οὐίλιαμ Μίλλερ (Ἡ Τουρκία καταρρέουσα, *Ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1801 μέχρι τοῦ 1913*, Μετάφρ. Σπ. Λάμπρου, Ἀθῆναι 1914, σελ. 471 καὶ 473) τὴν ἐχαρακτήρισεν «ἐξαμβλωματικὸν ἔγγραφο» καὶ «αὐτόφωρον παραβίασιν τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐθνολογίας». Τοιοῦτον ἔχουσα περιεχόμενον ἡ συνθήκη αὕτη ἐξήγειρεν οὐχὶ μόνον τὸν Ἑλληνισμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν διεθνῇ κοινὴν γνώμην. Εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόδουλον τότε Μακεδονίαν ἐξεργάγησαν ἐπαναστάσεις εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀλύμπου, τῆς ὁποίας ἡ ἐπέτειος ἐορτάζεται ἀνελλιπῶς καὶ ἐπισήμως κατ' ἔτος τὸν Φεβρουάριον μῆνα εἰς τὸ Αἰτόχωρον, καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Σιατίστης - Κοζάνης, ἐνθα φιλογενεῖς σύγχρονοι Μακεδόνες¹. Εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἐκηρύχθη ἐπιστράτευσις καὶ εἰς τὸν διεθνῇ ὀρίζοντα, ἡ Μεγάλη Βρεττανία ἀνέλαβε πρωτοβουλίαν ἀναθεωρήσεως τῆς συνθήκης ταύτης. Πράγματι, ἐγκύκλιος τῆς βρεττανικῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ 20/1 Ἀπριλίου 1878 ἐτόνισε τὸ ἀδίκημα, τὸ ὁποῖον ἐτελέσθη εἰς βάρος τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης διὰ τοῦ ἐγκλωβισμοῦ του εἰς τὴν ὑπὸ τῆς συνθήκης ταύτης ἰδρυθεῖσαν Μεγάλῃν Βουλγαρίαν καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν νὰ ὑποβάλῃ αὐτὴν εἰς συνέδριον εὐρωπαϊκόν. Πράγματι, ὡς πρὸς μὲν τὴν Μακεδονίαν ἐλέχθη ἤδη ὅτι τὸ 1867, ὡς ἔγραψεν ὁ Bérard, κατ' αὐτοὺς τούτους τοὺς Βουλγάρους τὸ πᾶν ἦτο ἐλληνικόν, ὡς πρὸς δὲ τὴν Ἀνατολικὴν Ρωμυλίαν, ἡ ὁποία ἦτο ἡ σπονδαιοτέρα περιοχὴ τῆς Θράκης, ὡς ἔγραψεν ὁ Σέρβος ἱστορικὸς Jovan Cvijic (*La péninsule balkanique*, Paris 1918, σελ. 156) τὸ 1878 οἱ Ἕλληνες κατόικουν εἰς πικνὰς μάζας τὴν κοιλάδα τοῦ Ἑβρου ἕως τὴν Ἀνδριανούπολιν καὶ ἐκεῖθεν, ὅπως ἐπίσης τὴν περιοχὴν βορείως τῆς Ροδόπης· ἐδέσποζον ἐπίσης εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἀπὸ τὸν Βόσπορον ἕως τὸ δέλτα τοῦ Δουνάβεως.

Κατόπιν τούτου συνεκλήθη συνέδριον εἰς Βερολίνον, τὸ ὁποῖον ἀνεκάλεσε τὴν συνθήκην τοῦ Ἀγίου Στεφάνου καὶ ἀντὶ τῆς Μεγάλῃς Βουλγαρίας ἰδρυσεν μικρὸν

1. Πρόκειται διὰ τὸν Κωνστ. Σιαμπανόπουλον διδάσκαλον ἐκ Χρωμίου Κοζάνης, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ θαυμάσιον σύνολον κτηρίων, προτομῶν καὶ κήπων, ὡς Μουσεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος.

καὶ αὐτὸ ὑποτελὲς εἰς τὸν σουλτάνον Βουλγαρικὸν Πριγγιπᾶτον μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἷμου, δηλ. εἰς τὸ βιλαέτιον τοῦ Δουνάβεως, ὅπου ὑπῆρχεν ἤδη ἡ βουλγαρικὴ Ἐξαρχία. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ὁ λόρδος τοῦ Salisbury, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Μεγ. Βρετανίας, ἐπιβεβαιῶν τὴν γνωστὴν τότε σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς, ἐδήλωσε, κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 19ης Ἰουνίου 1878, ὅτι ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη εἶναι τόσον ἑλληνικαί, ὅσον καὶ ἡ Κρήτη (βλ. σχετικῶς Documents diplomatiques français. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin 1878. Paris MDCCLXXVIII, Prot. No 3, Séance du 19 Juin 1885, σελ. 85). Τὸ συνέδριον τοῦτο ἵδρυσεν καὶ τὴν αὐτόνομον Πολιτείαν τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μὲ πρωτεύουσιν τὴν Φιλιππούπολιν (εἰς τὴν ὁποίαν ὁ πρῶτος Βούλγαρος, ὀνόματι Τσαλίκωφ, ἐγκατεστάθη τὸ 1818 (Ἀντ. Τούσα, Ἡ βουλγαρικὴ δολιότης καὶ οἱ ἀνθελληνικοὶ διωγμοὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ρωμυλίᾳ (1900-1906), ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1949, σελ. 12) καὶ ἡ ὁποία τὸ 1859 εἶχε μόνον 15 βουλγαρικὰς οἰκογενείας (Ἐμμανουὴλ Γρηγορίου, Ἑλληνες καὶ Βούλγαροι, ΕΜΣ (ἔκδ. β'), Θεσσαλονίκη 1954, σελ. 97 ἐν τέλ.), τὴν ὁποίαν ὅμως μετ' ὀλίγον, τὸ 1885, τὸ Βουλγαρικὸν Πριγγιπᾶτον κατέλαβε πραξικοπηματικῶς καὶ ἐνεσωμάτωσεν εἰς αὐτό.

Παρ' ὅλα τὰ γεγονότα ταῦτα, ὁ Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς παρέμενε στερεός. Φυλλάδιον, τὸ ὁποῖον ἡ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία ἐκυκλοφόρησεν αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, δηλ. τὸ 1885, εἰς τὴν Φιλιππούπολιν ἐπὶ τῇ χιλιετηρίδι τοῦ Ἀγίου Μεθοδίου καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἐφημερίδα Makedonski Glas (Φωνὴ τῆς Μακεδονίας) τῆς Φιλιππουπόλεως, ἀπετέλει τὴν ἐπίσημον διακήρυξιν τῶν διεκδικήσεων αὐτῆς (τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Victor Bérard, ἔνθ. ἀν., σελ. 191-193) περιεῖχε τὰ ἑξῆς: «Ἐὰν τυχὸν ἡ Εὐρώπη ζητήσῃ σήμερον νὰ ἀποφανθῇ ὁ μακεδονικὸς πληθυσμὸς, νὰ ἐκφρασθῇ εἰς ποίαν ἐθνικότητα ἀνήκει, ἡμεῖς πολὺ ὑποπτυνόμεθα ἢ μᾶλλον εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Μακεδονίας θέλει πετάξῃ ἐκ τῶν χειρῶν μας. Ἐξαιρουμένων δύο ἢ τριῶν ἐπαρχιῶν τῆς βορείου Μακεδονίας, οἱ κάτοικοι τῶν λοιπῶν μερῶν εἰσὶν ἐτοιμοί, ἅμα βιασθῶσιν ὀλίγον, νὰ διακηρύξωσιν ἐγγράφως ὅτι δὲν εἶναι Βούλγαροι, ὅτι ἀνήκουνσι καὶ ἀναγνωρίζουσι τὸ ἑλληνικὸν Πατριαρχεῖον, ὅτι προτιμῶσι τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τοὺς ἑλληνας διδασκάλους».

Ἐν τούτοις οἱ Βούλγαροι, παρ' ὅλον ὅτι ὁμολόγουν τὴν κατάστασιν αὐτὴν, δὲν ἔπαυον νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἐπέκτασίν των εἰς ἑλληνικὰς περιοχὰς καὶ δι' αὐτό, παρ' ὅλον ὅτι οὐδόλως συνήργησαν εἰς τὴν κατάρτισιν τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγ. Στεφάνου, οὐδέποτε ἐλησμόνησαν τὴν δι' αὐτῆς ἰδρυθεῖσαν Μεγάλην Βουλγαρίαν. Ἦδη τὸ 1891 ὁ μνημονευθεὶς Constantin Jireček ἀποδίδων τὸ συναίσθημα τοῦτο τῶν Βουλγάρων ἔγραψεν εἰς ἄλλο ἔργον (Das Fürstenthum Bulgarien, Prag - Wien - Leipzig, 1881, σελ. 316 ἐν τέλ.) ὅτι τὰ σύνορα ταῦτα (τῆς Μεγάλης Βουλγαρίας)

δὲν ἐξεπληρώθησαν, παραμένουν ὁμως διὰ τοὺς Βουλγάρους ἐν σταθερὸν πολιτικὸν ἰδεῶδες (*Diese Grenzen gingen nicht in Erfüllung, bleiben aber für die Bulgaren ein formuliertes politisches Ideal*).

Ἡ ἀποτυχία τῶν Βουλγάρων εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν τομέα διὰ τῆς ἀποτυχίας τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας νὰ ἐκπορθήσῃ τὰς ὀρθοδόξους ἐνορίας, τὰς ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς δικαιοδοσίας της (ἀνεξαρτήτως ἂν αὐταὶ ἦσαν βλαχόφωνοι, ἄλβανόφωνοι, σλαβόφωνοι ἢ ἐλληνόφωνοι) καὶ ἡ ἀποτυχία των εἰς τὸν ἐθνικὸν τομέα διὰ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, ἐδημιούργησαν κρίσιν εἰς τοὺς ἁρμοδίους βουλγαρικὸς κύκλους καὶ προβληματισμὸν ὡς πρὸς τὸ μέλλον τῶν προσπαθειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀφεώρων εἰς τὴν Μακεδονίαν. Διευτυπώθησαν τότε δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις ὡς ἑξῆς: Κατὰ τὴν μίαν θὰ ἔπρεπε νὰ συνεχισθῇ ἡ προσπάθεια πρὸς ἐνσωμάτωσιν τῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἡ γνώμη αὕτη ἐξεφράσθη ὑπὸ τῶν λεγομένων Βερχοβιστῶν. Κατὰ τὴν ἄλλην θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιωχθῇ κατ' ἄρχην ἡ αὐτονόμησις τῆς Μακεδονίας διὰ νὰ καταστῇ ὕστερον εὐκολωτέρα ἡ ἐνσωμάτωσίς της εἰς τὴν Βουλγαρίαν κατὰ τὸ ἐπιτυχὲς προηγούμενον τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Ἡ ἀποψὶς αὕτη τῶν λεγομένων Ζανζανιστῶν ἐπεκράτησε τελικῶς καὶ ἰδρύθη κατόπιν τούτων ἡ ΕΜΕΟ (Ἑσωτερικὴ Μακεδονικὴ Ἐπαναστατικὴ Ὀργάνωσις) εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὸ 1893. Αὕτη ἔρριψε τὸ σύνθημα «Ἡ Μακεδονία εἰς τοὺς Μακεδόνας», προεκάλεσε τὴν ἀνατίναξιν εἰς τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ πλοίου Γκουαταλκιβίρ καὶ γενικώτερον ὠργάνωσε τὴν ψευδεπανάστασιν τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1903, τὴν γνωστὴν ὡς «ἐξέγερσιν» τοῦ Ἡλιντεν, ἡ ὁποία ἐξεφυλλίσθη μὲν ταχέως, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ προεκάλεσε διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ (τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου πρὸς λαφυραγωγίαν) δεινὰς καταστροφὰς εἰς τὸν Μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν. Τότε κατεστράφη τὸ βόρειον προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ Κρούσοβον, εἰς τὸ ὁποῖον κυρίως αὕτη ἐξεδηλώθη διὰ τῆς ἐπὶ δεκαήμερον καταλήψεώς του μὲ βουλγαρικὰ συνθήματα, ὡς ἐκεῖνο «Μακεδονία παλαιὰ Βουλγαρία», καὶ βουλγαρικὰς σημαίας (βλ. σχετικῶς ἐμὸν πανηγυρικὸν «Ἡ συμβολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πελαγονίας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἔνθ. ἀν., σελ. 18 ἐπ.). Τὸ σύνθημα «Ἡ Μακεδονία εἰς τοὺς Μακεδόνας», οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν πρὸς κάποιαν Μακεδονίαν ἀνεξάρτητον ἢ αὐτόνομον ἐν γένει σκοπειανῆς ὕφης, ἀφοῦ τοιαύτη Μακεδονία οὐδέποτε ἀνεφέρθη εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἐπρόκειτο περὶ καθαρῶς βουλγαρικοῦ συνθήματος περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεμία ὑπῆρχεν, ἀλλ' οὔτε ὑπάρχει σήμερον, παρὰ τὰ ὑπὸ τῶν Σκοπειῶν θρυλούμενα, ἀμφιβολία.

Πράγματι, ὁ πρῶτος πρόεδρος αὐτῆς τῆς ΕΜΕΟ Krste Tatarchief ὡμολόγησε σαφῶς τοῦτο, γράφων εἰς ἀνύποπτον χρόνον, ἔτη πολλὰ ὕστερον, ὅτι «ἐσκέφθημεν ὅτι μία αὐτόνομος Μακεδονία θὰ ἠδύνατο εὐκολώτερον νὰ ἐνωθῇ μὲ τὴν Βουλ-

γαρίαν» (Ἀνώνυμος ἐργασία Ἰνστιτούτου Ἱστορίας τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν «Τὸ μακεδονικὸν ζήτημα» (Νοέμβριος 1968), κατὰ μετάφρασιν IMXA (Μάϊος 1969, σελ. 38). Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ μνημόνιον, τὸ ὁποῖον ἡ ΕΜΕΟ ὑπέβαλεν εἰς τὴν συνδιάσκεψιν τῶν Παρισίων τὴν 1ην Μαρτίου 1919, γίνεται λόγος διὰ τὸν βουλγαρικὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἑλιντεν, διὰ τὸ ὅτι τὸ βαθὺ ἐθνικὸν αἶσθημα ἔκλινε βεβαίως πρὸς τὴν προσχώρησιν εἰς τὸ βουλγαρικὸν κράτος καὶ διὰ τὸ ὅτι οἱ ἡγέται τῆς Ὁργανώσεως ἐπεχείρησαν νὰ προσφέρουν εἰς τὸ περιπεπλεγμένον αὐτὸ ζήτημα λύσιν πρακτικὴν ἐπιτρέπουσαν διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ, δηλ. νὰ προκαλέσουν τὴν παρέμβασιν τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων διὰ νὰ πιέσουν τὴν Τουρκίαν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν τὸ δικαίωμα αὐτονομίας» (βλ. *La Macédoine, Recueil de documents et matériaux*, ἔκδ. Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, Σόφια 1980, σελ. 679 ἐπ.).

Καὶ ἡ γαλλικὴ Πρεσβεία Σόφιας εἰς τηλεγράφημά της ἀπὸ 13 Αὐγούστου 1903 πρὸς τὸ γαλλικὸν ὑπουργεῖον Ἑξωτερικῶν πληροφορεῖ ὅτι «εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει τὸ (βουλγαρικὸν) κομιτάτον(μὲ τὸ πρόγραμμα «Ἡ Μακεδονία εἰς τοὺς Μακεδόνας») εἶναι (νὰ δοθῇ) ἡ Μακεδονία εἰς τοὺς Βουλγάρους» (*Ministère des Affaires étrangères. Documents diplomatiques. Affaire de Macédoine. 1902. Paris MDCCCLIII, no 13*).

Κατόπιν τῆς ἰδρύσεως τῆς ΕΜΕΟ ἡ προσπάθεια τῶν Βουλγάρων ἐνετάθη, παρ' ὅλον ὅτι εἰς τοὺς κύκλους τοῦ βουλγαρικοῦ Κομιτάτου ἐχώρησαν ἐν τῷ μεταξὺ πολλαὶ διχοστασίαι καὶ προσωπικαὶ ἀντιθέσεις συνοδευόμεναι ἀπὸ δολοφονίας ἡγετικῶν στελεχῶν καὶ αἱματηρὰ ἐπεισόδια. Ἐν τούτοις ὠρισμένα γεγονότα τοὺς ἐβοήθησαν. Ὁ ἀτυχής ἐλληνοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1897 ἐγένετο ἀφορμὴ ὥστε οἱ Τούρκοι πρὸς ἐκδίκησιν κατὰ τῶν Ἑλλήνων νὰ παραχωρήσουν τρεῖς νέας Μητροπόλεις εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν, τὴν Μοναστηρίου, Στρωμνίτης καὶ Νευροκοπίου, ὅπου ὑπῆρχε πικρὸς ἐλληνόφωνος ἐλληνικὸς πληθυσμός, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Βούλγαροι, μετὰ καὶ ἀπὸ τὰς τρεῖς ἄλλας (τὴν Σκοπείων, Βελεσσῶν καὶ Ἀχρίδος), τὰς ὁποίας ἐπέτυχον τὸ 1891 χάρις εἰς τὴν κατάδοσιν εἰς τοὺς Τούρκους ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ Ἑξωτερικῶν Σταμπούλωφ τοῦ σχεδίου τοῦ Ἑλλήνος ὑπουργοῦ Ἑξωτερικῶν Χαριλάου Τρικούπη περὶ βαλκανικῆς συμμαχίας πρὸς ἔξωσιν τῆς Τουρκίας ἐκ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, κατώρθωσαν νὰ προωθηθοῦν ἐκκλησιαστικῶς πρὸς νότον μέχρι περιῖπου τὰ σημερινὰ ἐλληνικὰ σύνορα.

Οἱ ἀγῶνες καὶ τὰ δεινὰ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἤρχισαν σιγὰ-σιγὰ νὰ προκαλοῦν τὴν ἐνεργὸν προσοχὴν τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος. Τὸ ἀποφασιστικὸν ὅμως ἐγερτήριοι σάλπισμα προεκάλεσεν ἡ καταστροφὴ τοῦ Κρουσόβου. Ἡ πόλις αὕτη, ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Πρεσπῶν καὶ Ἀχριδῶν μὲ ἀρρεναγωγεῖον καὶ παρθηναγωγ-

γειον, με ἡμιγυμνάσιον, με τέσσερα δημοτικά σχολεῖα, με δημότην της τὸν Ἰ. Πανταζίδην, πρῶτανιν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸ 1892-93, με ἰσχυρὰς παροικίας, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ με λαμπρὰν ἐθνικὴν παρουσίαν παντοῦ, εἶχε καταστῇ γνωστὴ ὡς ἐκ τούτου ὡς τὸ βόρειον προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δι' αὐτὸ ἡ καταστροφὴ της ἐρχομένη μετὰ τὴν καταστροφὴν τόσων ἄλλων ἑλληνικῶν κέντρων καὶ τὰς δολοφονίας ἐπιφανῶν κληρικῶν, ὡς εἶναι οἱ μητροπολίται Γρεβενῶν Αἰμιλιανὸς καὶ Κορυτσᾶς Φώτιος καὶ λαϊκῶν ὡς εἶναι ὁ Θ. Μόδης εἰς Μοναστήριον καὶ ὁ Ἀσκητὴς εἰς Θεσσαλονίκην, προεκάλεσεν ἐξέγερσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ με συνέπειαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις διὰ πρῶτην φορὰν νὰ προβῇ εἰς ἔντονον παρὰστασιν πρὸς τὸν Μέγαν Βεζύρην (ἔγγραφον ὑπ' ἀρ. 914/16 Αὐγούστου 1903 τῆς Ἑλληνικῆς Βασιλικῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως) καὶ τὰς Μεγάλας Δυνάμεις, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον νὰ ἐπιδώσῃ εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν διαμαρτυρίαν εἰς τόσον ὁξὺ ὕψος ὥστε ὁ Νέος Ἑλεῦθερος Τύπος τῆς Βιέννης νὰ χαρακτηρίσῃ αὐτὴν ὡς κήρυξιν πολέμου τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τοῦ Σλαβισμοῦ (Ἑλληνισμὸς 1903, σελ. 721).

Παραλλήλως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ ἐκ Γυθείου δημοσιογράφος Καλαποθάκης ἐδημοσίευσεν ἐμπρηστικὰ ἄρθρα εἰς τὸ «Ἐμπρός», ὁ Στέφανος Δραγούμης ἐκ Βογατσικοῦ Καστορίας, κατόπιν πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, ὠργάνωσε τὴν Ἐπίκουρον τῶν Μακεδόνων Ἐπιτροπὴν, ὁ υἱὸς του Ἰων, Πρόξενος εἰς τὸ Μοναστήριον, ἔγραφε τὸ «Ἡρώων καὶ Μαρτύρων Αἶμα» καὶ ὁ γαμβρὸς του ἐπὶ θυγατρὶ Παῦλος Μελᾶς παρεσκεύαζε τὴν ἔνοπλον εἰσοδὸν του εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Τότε, πρὸ τῆς καταστάσεως ταύτης, ἐπενέβη ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Α', ὁ ὁποῖος προώθησε τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου καὶ ἐκάλεσε τὸν πρωθυπουργὸν Θεόδωρον Δεληγιάννην εἰς τὸν ὅποιον εἶπεν, ὡς ἀναφέρει ὁ ἀκαδημαϊκὸς Σπῦρος Μελᾶς (Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909, Ἀθήνα, 1957, σελ. 51) «τὴν Κρήτην δὲν ὑπάρχει κίνδυνος νὰ διεκδικήσῃ κανεὶς. Τὴν Μακεδονίαν νὰ κοιτάξετε. Διότι χωρὶς αὐτὴν ἡ Ἑλλὰς ἀδύνατον νὰ ζήσῃ». Ἦτο καιρὸς πλέον. Διότι ἤδη τὸ 1885 ἡ Βουλγαρικὴ Ἐξαρχία, εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν διακήρυξίν της, εἶχεν ἐκφρασθῇ σαφῶς: «Τὸ μέλλον ἡμῶν ἐγκεῖται ἐν Μακεδονίᾳ. Ἄνευ τῆς Μακεδονίας τὸ βουλγαρικὸν κράτος εἶναι ἄνευ σημασίας, ἄνευ ιδέας. Ἡ Θεσσαλονίκη πρέπει νὰ εἶναι ἡ κυρία πόλις τοῦ Κράτους αὐτοῦ.»

Τότε ἀπεφασίσθη νὰ βοηθηθῇ ὁ ἀγὼν τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἦδη τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐνίσχυσε τὸν κλῆρον τῆς Μακεδονίας με νεαροὺς καὶ λαμπροὺς ἀρχιερεῖς. Με τὸν Σερραῖον Θεοδώρητον Βασματζῆν εἰς τὸ Νευροκόπιον, τὸν Λέσβιον Γερμανὸν Καραβαγγέλην εἰς τὴν Καστορίαν, τὸν ἐξ Ἰκονίου Αἰμιλιανὸν Λαζαρίδην εἰς Γρεβενὰ καὶ τὸν Τριγλιανὸν Χρυσόστομον Καλαφάτην (κατόπιν

Σμόρνης) εἰς τὴν Δράμαν. Αὐτοί, ἰδίᾳ δὲ ὁ δεύτερος, προστιθέμενοι εἰς τὴν χορείαν τῶν ἄλλων, ὡς ὁ Πελαγονίας Ἰωακείμ, ὁ Στρωμνίτης Γρηγόριος, ὁ Ἐλευθεροπόλεως Γερμανός, ὁ Θεσσαλονίκης Ἀλέξανδρος κλπ. ἐνεθάρρουν καὶ ἐνεφύσησαν πνεῦμα ἐπιθετικὸν εἰς τὸν τόσα δεινὰ ὑποστάνα ἐπὶ δεκαετίας ὅλας Μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν.

Ἡ Γενικὴ Διοίκησις Στρατοῦ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁμάδα νεαρῶν ἀξιωματικῶν (τοὺς Παπούλαν, Κοντούλην, Μελᾶν καὶ Κολοκοτρώνην) πρὸς ἐνημέρωσίν της ἐπὶ τῆς καταστάσεως καὶ οἱ πρῶτοι ἐβελονταὶ ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν ἐξ ὅλων τῶν τμημάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ πρόωρος καὶ ἀτυχὴς θάνατος τοῦ Παύλου Μελᾶ εἰς τὸ χωρίον Στάτιστα, τὸ ὁποῖον φέρει σήμερον τὸ ὄνομά του, ὅχι μόνον δὲν κατώρθωσε νὰ ρίψῃ τὸ ἠθικὸν τῶν μακεδονομάχων μας, ἀλλ' ἀντιθέτως διήγειρεν ἔτι πλέον τὸν ἀπανταχοῦ Ἑλληνισμόν, μὲ συνέπειαν νὰ ἐνταθῇ ἡ προσέλευσις ἀγωνιστῶν, κυρίως ἐκ τῆς πάντοτε προθύμου εἰς ἐθνικοὺς ἀγῶνας Κρήτης, ἐκ τῆς Μάνης, καὶ γενικώτερον τῆς Πελοποννήσου, ἐκ τῆς Ἡπείρου, Θεσσαλίας, νήσων καὶ ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀκόμη τῆς διασποράς. Ὁπλαρχηγοὶ ὡς ὁ Τσόντος Βάρδας, ὁ Δικώωνμος Μακρῆς, ὁ Καούδης, ὁ Τσοτάκος, ὁ Αἰτσας, ὁ Παπατζανατέας, ὁ Ἀργας, ὁ Κάκκαβος, ὁ Δεμέστιχας, ἀνέλαβον ἐν συνεχείᾳ δρᾶσιν μὲ τὴν συνεργασίαν τῶν ἐγχωρίων μακεδονομάχων. Χάρις εἰς ὅλους αὐτοὺς ἡ Μακεδονία τελικῶς ἀπέφυγε τὴν ἐθνικὴν της ἀλλοτριώσιν.

Ὁ Παῦλος Μελᾶς, Ἡπειρώτης τὴν καταγωγὴν, κατέστη ἔκτοτε τὸ σύμβολον τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος.

Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν, ὁ μεγαλύτερος Ἀγὼν τοῦ ἔθνους μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ὑπῆρξε τεραστίας σημασίας καὶ ἡ σημασία αὐτὴ ἐμφανίζεται ἐναργῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐτέθη ἐκ νέου θέμα μακεδονικόν. Διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὑπῆρξε Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς ρωμαλέος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τριάκοντα ὀκτὼ ὅλα ἔτη (1870-1908) κατώρθωσε νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὸ ἐθνικὸν χρέος μὲ τὴν συμπαράστασιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Μόνος του συνετήρει τὸ θανμάσιον δίκτυον παιδείας του, τοὺς λαμπροὺς ναοὺς του καὶ τὰ θανμάσια ἰδρυμάτων του. Ἐκ τῶν κόλπων του προῆλθον οἱ τολμηροὶ Μακεδονομάχοι, ἐπώνυμοι καὶ κυρίως ἀνώνυμοι, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ ἐντεῦθεν, χωρὶς νὰ πτοηθοῦν ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ δυσμενῆ διὰ τὸν Ἑλληνισμόν γεγονότα, ἐκράτησαν τὸν Μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν ἐν ἐργηρόρσει καὶ τὸν κατέστησαν ἱκανὸν νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Καλυτέρα ἀπόδειξις τούτου εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ σχετικὴ ἐκτίμησις τῶν τότε ἀντιπάλων. Διότι ἡ μνημονευθεῖσα διακήρυξις τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, δέκα ἐννέα ὅλα ἔτη πρὸ τοῦ 1904, κατέληγεν ὡς ἐξῆς: «Τὴν Βουλγαρίαν τοῦ Ἁγίου Στεφάνου οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀκυρώσῃ ἐὰν ὁλόκληρος

ἡ Μακεδονία κατεῖχε τὴν ἐθνικὴν ἐκείνην αὐτοσυνειδήσιν, ἣτις διακρίνει τοὺς Βουλγάρους τῆς Βουλγαρίας». Ἡ διατύπωσις αὐτή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πλήρη ἀναγνώρισιν καὶ δὴ ἀπὸ ἐχθρικὰ χεῖλη, τῶν ἀποφασιστικῶν ἀγώνων τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνταποκρίνεται καὶ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ μνημονευθέντος Πελοποννησίου γυμνασιάρχου Σερρῶν Καλοσύτη, ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ὅτι «ἐθανυμάσαμεν τὴν ἀντοχὴν τῆς Μακεδονίας κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἐπιδρομῶν βαρβαροφόνων λαῶν», καὶ αὐτὰ ἤδη τὸ 1886. Αὐτὴ ἡ ὁμολογία τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, καὶ δὴ εἰς ἀνύποπτον χρόνον, πρέπει νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ σήμερον καὶ εἰς τὰ Σκόπεια. Διότι, ὁ τότε ὑπαρκτὸς καὶ ρωμαλέος Μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς, εἶναι πολὺν περισσότερον ὑπαρκτὸς καὶ ρωμαλέος σήμερον, παρὰ τὰς νεοπαγεῖς θεωρίας των, ὅτι, τότε, ὑπῆρχεν ἴδιος μακεδονικὸς λαός, ὁ ὁποῖος ὑπεδουλώθη ἀπὸ τὰς τρεῖς ἱμπεριαλιστικὰς (τότε) δυνάμεις Ἑλλάδα, Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν, αἱ ὁποῖαι τὸν διεμέλισαν, τὸν κατεπίεσαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ τὸν καταπιέζουν.

Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν ἀπέδειξεν ὅμως καὶ τὴν ζωτικότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν γένει. Διότι οἱ, ἐκ τῶν προσελθόντων ἐθελοντικῶς εἰς τὰ μακεδονικὰ πεδία, ἀξιωματικοὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐσφυρηλατήθησαν εἰς τὸ πῦρ μὲ τοὺς ἤδη ἐμπείρους ἐγγχωρίους μακεδονομάχους, διεπίστωσαν τὸ ὑψηλὸν φρόνημα τῶν Μακεδόνων, ἔλαβον μέρος εἰς ἐπιχειρήσεις ὑπὸ ἀπανθρώπους πολλὰκις συνθήκας εἰς τὰ Κορέστεια καὶ τὸν βάλτον τῶν Γιαννιτσῶν καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα μετὰ τὴν καθιέρωσιν Συντάγματος εἰς τὴν Τουρκίαν τὸ 1908 καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν χορήγησιν ὑπὸ τῆς Τουρκίας ἀμνηστίας, μὲ ὑψηλὸν ἠθικόν, αὐτὸ τὸ ἠθικόν, τὸ ὁποῖον εἶχε καταπέσει μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897. Αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ὠργάνωσαν τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1909 εἰς τὸ Γουδί, θέτοντες τοιοῦτοτρόπως τὰς βάσεις τῆς ἐθνικῆς ἀνατάσεως, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τοὺς ἀπελευθερωτικὸς πολέμους τοῦ 1912-13. Ὑπῆρξαν τὸ προζύμι τῆς ἐπαναστατικῆς ιδεολογίας, ὡς παρετήρησεν ὁ ἀκαδημαϊκὸς Σπύρος Μελάς (ἐνθ. ἀν., σελ. 152).

Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν ὠφέλησε καὶ ἄλλως πως τὸν Ἑλληνισμόν. Διότι αὐτὸς διεξήχθη μετὰ τὴν κυρίως Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων. Ἡ συμμετοχὴ τῶν Σέρβων ἦτο μικρὰ καὶ μάλιστα εἰς τὰ βορειότατα σημεῖα τῆς Μακεδονίας, ἡ δὲ συμμετοχὴ τῶν Ρουμάνων, ὡς πρὸς τὸ ὑπ' αὐτῶν ἐγερθὲν τότε ζήτημα τῶν λεγομένων Κουτσοβλάχων, ἦτο καθαρῶς προπαγανδιστικὴ χωρὶς οὐδεμίαν νὰ εὔρη ἀπήχησιν εἰς τοὺς βλαχοφώνους τῆς Μακεδονίας, ὡς τοῦλάχιστον ἀνέφερεν εἰς τὴν ἀπὸ 26ης Νοεμβρίου 1901 ἐκθεσίν του ὁ ἐπὶ τούτῳ σταλεῖς εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον ὑπὸ τῆς ρουμανικῆς Κυβερνήσεως ἐπιθεωρητῆς Λαζαρέσκου Λεκάντα (διὰ νὰ περιορισθῶ μόνον εἰς αὐτόν): «διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ἐθνικῆς μορφώσεως ἔχομεν ἀρκετὰ σχολεῖα, διδασκάλους, καθηγητάς, ἱερεῖς, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ρουμανικὸν πληθυσμόν...

εἰς χωρία ὅπου ὁ πληθυσμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ Βλάχους, ἐνῶ τὸ ἐλληνικὸν σχολεῖον βροῖται μαθητῶν, τὸ ρουμανικὸν στερεῖται... ὁ Βλάχος... συνεισφέρει εἰς τὸ ἐλληνικὸν σχολεῖον καὶ ἀφήνει μετὰ θάνατον τὴν περιουσίαν του πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς ἐλληνικῆς μορφώσεως» (Ἑλληνισμὸς 1907, σελ. 585, ἰδίᾳ σελ. 586 ἐπ. καὶ σελ. 209 ἐπ.).

Τόσον ἡ διακίρηξις τῆς Βουλγαρικῆς Ἑξαρχίας, ὅσον καὶ ἡ ἔκθεσις τοῦ Λαζαρέσκου Λεκάντα ἐλπίζω νὰ τύχη τῆς προσοχῆς τῶν Σκοπειανῶν, οἱ ὅποιοι ἀπαντοῦν εἰς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι μετὰ τὴν ἐλληνοτορικὴν ἀναγκαστικὴν τοῦ 1922 καὶ τὴν ἐλληνοβουλγαρικὴν ἐκουσίαν τοῦ 1924 ἀνταλλαγὴν πληθυσμῶν ἡ Μακεδονία (ἡ ἐλληνική) κατέστη ἀμιγῶς ἐλληνική, ὅτι δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει ἡ νῦν, ἀλλ' ἡ πρὸ τοῦ 1912 ἐθνολογικὴ κατάστασις τῆς Μακεδονίας. Ἐλπίζω ὅτι ἡ ἐκ νέου ἀνάγνωσις τῶν δύο αὐτῶν κειμένων (διότι δὲν φαντάζομαι ὅτι τὰ ἀγνοοῦν) θὰ τοὺς διαφωτίσῃ ἐπὶ τῆς τότε ἐθνολογικῆς καταστάσεως καὶ θὰ παύσουν νὰ ἀνακινοῦν θέματα οὐχὶ μόνον Σλανοφόνων, ἀλλὰ καὶ «Βλάχων» εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἐπὶ τούτοις ἂς ἀναγνώσουν καὶ τὸ μνημονευθὲν ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς Μοναστηρίου, ἡ ὁποία περιῆλθεν εἰς αὐτούς, ἀπέστειλαν πρὸς τὴν γαλλικὴν Κυβέρνησιν: «λαλοῦμεν ἐλληνιστί, βλαχιστί, ἀλβανιστί, βουλγαριστί, ἀλλ' οὐδὲν ἦτον ἐσμὲν ἅπαντες Ἕλληνες καὶ οὐδενὶ ἐπιτρέπομεν νὰ ἀμφισβητῇ πρὸς ἡμᾶς τοῦτο». Ἄλλωστε ὁ δικὸς των Krste Bitoski εἰς σχετικῶς πρόσφατον ἔργον *Dejnosta na Pelagoniskata Mitropolija* (Ἡ δοῦσις τῆς Μητροπόλεως Πελαγονίας, 1878-1912, Σκόπεια 1968, σελ. 35-43) ἔγραψε διὰ τὴν αὐτὴν περιοχὴν ὅτι «κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀγῶνας του τοῦ μακεδονικὸν Ἔθνος (δηλ. οἱ τότε Βούλγαροι) δὲν θὰ ἔλθῃ ἀντιμέτωπον μὲ Ἕλληνας τινάς, ἀλλὰ κυρίως μὲ τοὺς Βλαχογκραικομάνους κατευθυνομένους ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Βλάχοι οὗτοι, κατὰ πλειοψηφίαν φανατικοὶ γραικομάνοι, βαθμιαίως καθίστανται ἡ κυρία δύναμις παρὰ τὸ πλεονὸν τῆς Μητροπόλεως Πελαγονίας διὰ τὴν προώθησιν τῆς Μεγάλης ἐλληνικῆς Ἰδέας. Οἱ ναοὶ καὶ τὰ σχολεῖα τῆς πόλεως Μοναστηρίου, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ἦσαν εἰς ἐλληνικὰς χεῖρας».

Αὐτὰ διὰ τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τῆς Μακεδονίας μας.